

РЕЦЕНЗІЯ

кандидата психологічних наук,
доцента кафедри психології та педагогіки

Руденок Алли Іванівни

на дисертаційне дослідження **Яковлевої Анастасії Ігорівни** на тему:

«Вплив SARS-CoV-2 на емоційну сферу особистості»,

подане на здобуття наукового ступеня доктора філософії

з галузі знань 05 Соціальні та поведінкові науки

за спеціальністю 053 Психологія

Вивчення представлених матеріалів у дисертації та анотації Яковлевої Анастасії Ігорівни, а також ознайомлення з результатами наукових пошуків здобувачки, представленими у фахових публікаціях за темою дослідження, дають підстави стверджувати, що авторкою здійснено ґрунтовне та цілісне наукове дослідження обраної проблематики. У роботі виявлено елементи наукової новизни, сформульовано теоретичні положення, узагальнення та висновки, які характеризуються науковою обґрунтованістю та становлять науковий інтерес.

Актуальність теми дослідження та її зв'язок з науково-дослідними темами.

Актуальність теми дослідження зумовлена тим, що пандемія COVID-19 стала однією з наймасштабніших глобальних криз сучасності, яка суттєво вплинула на всі сфери життєдіяльності людини. Поширення SARS-CoV-2 спричинило не лише значні медичні наслідки, пов'язані з порушенням функціонування різних систем організму, але й масштабні соціально-психологічні зміни. Введення карантинних обмежень, вимушена соціальна ізоляція, порушення звичного способу життя, невизначеність щодо майбутнього, страх за власне здоров'я та життя близьких людей стали потужними стресогенними чинниками, які негативно позначилися на психоемоційному стані населення.

У наукових дослідженнях вітчизняних і зарубіжних учених наголошується, що пандемія COVID-19 сприяла підвищенню рівня тривожності, депресивних проявів, емоційного виснаження, порушень сну та психологічного дистресу. Особливо відчутними наслідки пандемії стали для молоді та студентської спільноти, оскільки перехід на дистанційне навчання та обмеження міжособистісного спілкування суттєво вплинули на емоційну стабільність, саморегуляцію та адаптаційні можливості особистості. Окрім цього, тривале перебування в умовах соціальної ізоляції позначилося на сімейних взаєминах, процесах соціалізації дітей та особливостях міжособистісної взаємодії.

Важливим аспектом дослідження є також вивчення впливу пандемії та постінфекційних наслідків SARS-CoV-2 на когнітивне функціонування особистості. Емоційне перенапруження, хронічний стрес, зміни режиму життя та зниження фізичної активності негативно позначилися на увазі, пам'яті, швидкості обробки інформації та здатності до прийняття рішень. У сучасних дослідженнях зазначається, що частина осіб навіть після перенесення COVID-19 тривалий час

демонструє прояви когнітивної дисфункції, що може суттєво впливати на якість життя та соціальне функціонування.

Попри значну кількість наукових праць, присвячених проблематиці пандемії COVID-19, у сучасному науковому дискурсі зберігається недостатня узгодженість щодо тривалості, механізмів та вираженості емоційних і когнітивних наслідків у постпандемічний період. Дослідники акцентують увагу на неоднорідності отриманих результатів, що може бути пов'язано з індивідуально-психологічними, соціально-демографічними та економічними чинниками. Також недостатньо вивченими залишаються питання взаємозв'язку між емоційним дистресом і когнітивними порушеннями, ролі резильєнтності як ресурсу психологічної адаптації, а також статевої особливості переживання постпандемічних наслідків. У зв'язку з цим дослідження впливу пандемії COVID-19 на емоційну сферу особистості є актуальним і науково значущим, оскільки сприятиме глибшому розумінню психологічних наслідків глобальних кризових явищ, а також створить підґрунтя для розроблення ефективних програм психологічної підтримки, психокорекції та збереження психічного здоров'я населення у постпандемічний період.

Дисертаційну роботу виконано в рамках наукової школи кафедри психології та педагогіки Хмельницького національного університету «Формування особистості як суб'єкта самотворення та самозбереження» та у межах науково-дослідної роботи «Психолого-педагогічні засади професійно-особистісного розвитку фахівців в умовах трансформації суспільства» (номер державної реєстрації 0125U003711) (внесок здобувача полягає у дослідженні змін емоційної сфери особистості під впливом SARS-CoV-2, виявленні взаємозв'язків між емоційним дистресом і когнітивним дефіцитом, а також обґрунтуванні ролі психологічної резильєнтності у процесах постковідної адаптації).

Формулювання наукової задачі, мети й задач дослідження.

Здобувачем визначено об'єкт і предмет дослідження відповідно до сформульованої наукової проблеми та висунутої гіпотези. Так, об'єктом дослідження визначено емоційну сферу особистості як психофізіологічний феномен. Предметом дослідження встановлено зміни в емоційній сфері особистості внаслідок впливу SARS-CoV-2 у їхньому взаємозв'язку з когнітивними та соматичними процесами. Метою дисертаційної роботи визначено як дослідження впливу SARS-CoV-2 на емоційну сферу особистості та виявлення особливостей емоційних і когнітивних змін у постковідний період.

Поставлену мету досягнуто шляхом розв'язання таких задач:

- 1) проведено аналіз сучасного стану наукових досліджень щодо впливу COVID-19 та SARS-CoV-2 на психічне здоров'я, емоційний стан і когнітивне функціонування особистості;
- 2) визначено теоретико-методологічні підходи до дослідження емоційної сфери особистості в умовах постпандемічних змін;
- 3) розроблено програму емпіричного дослідження та підібрано психодіагностичний інструментарій для оцінювання емоційного стану, когнітивних труднощів і рівня психологічної резильєнтності;

4) здійснено емпіричне дослідження особливостей емоційного стану осіб, які перенесли COVID-19, зокрема рівня тривожності, депресивних проявів та емоційного дистресу;

5) проаналізовано взаємозв'язки між показниками емоційного стану, когнітивними труднощами та психологічною резильєнтністю;

6) розроблено типологію емоційно-когнітивних профілів особистості у постковідний період на основі отриманих емпіричних даних;

7) сформульовано практичні рекомендації щодо психологічного супроводу, профілактики та корекції емоційних порушень у осіб, які зазнали впливу SARS-CoV-2.

Наукова новизна одержаних автором результатів полягає в наступному:

вперше: конкретизовано та емпірично перевірено зміни емоційної сфери особистості під впливом вірусу SARS-CoV-2; визначено гендерні особливості постковідних станів, що проявляються у вищій вираженості тривожно-депресивної симптоматики та суб'єктивних когнітивних скарг у жінок; розроблено типологію емоційно-когнітивних профілів особистості, яка відображає варіанти поєднання емоційного дистресу, когнітивних труднощів та адаптаційних ресурсів; виявлено «феномен розбіжності» між суб'єктивними когнітивними труднощами та об'єктивними показниками когнітивного функціонування, що дозволяє розглядати емоційний дистрес як провідний чинник зниження якості життя в постковідний період;

удосконалено: розуміння ролі психологічної резильєнтності як модератора процесів постковідної адаптації та ресурсу збереження емоційної стійкості особистості;

дістало подальшого розвитку: положення щодо взаємозв'язку емоційного дистресу та когнітивних скарг у постковідний період, що дозволяє прогнозувати індивідуальні варіанти адаптації та формувати ефективні психологічні інтервенції.

Наукові результати дисертації є достатньо аргументованими та мають теоретичне значення для розвитку сучасної психологічної науки.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків, рекомендацій, сформульованих у дисертаційному дослідженні.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертаційному дослідженні, є достатньо високим та підтверджується комплексним характером проведеного теоретичного й емпіричного аналізу. Авторкою здійснено ґрунтовне опрацювання сучасних вітчизняних і зарубіжних наукових джерел, що дало змогу комплексно розкрити проблему впливу SARS-CoV-2 на емоційну сферу особистості, визначити ключові теоретичні підходи до розуміння емоційного дистресу, когнітивних труднощів, психологічної резильєнтності та постковідної адаптації.

Обґрунтованість наукових положень забезпечується чітким визначенням об'єкта, предмета, мети, завдань і гіпотези дослідження, логічною послідовністю структури роботи, а також відповідністю використаного методологічного та психодіагностичного інструментарію поставленим завданням. У дисертації

застосовано комплекс взаємодоповнювальних методів дослідження, зокрема теоретичні, емпіричні та математико-статистичні методи, що дозволило забезпечити достовірність та наукову верифікованість отриманих результатів.

Наукові висновки дисертації ґрунтуються на результатах емпіричного дослідження, проведеного із використанням валідних і стандартизованих психодіагностичних методик (DASS-21, HADS, PHQ-9, GAD-7, SF-36, MoCA, CD-RISC-10), а також авторського опитувальника когнітивних скарг. Статистична обробка даних здійснювалася із застосуванням сучасних методів математичної статистики, зокрема U-критерію Манна–Уїтні, критерію Вілкоксона, коефіцієнта рангової кореляції Спірмена та коефіцієнта α -Кронбаха, що свідчить про належний рівень наукової коректності дослідження.

Переконливість і достовірність результатів підтверджується також репрезентативністю вибірки, детальним описом процедури організації емпіричного дослідження, аналізом гендерних особливостей емоційних і когнітивних проявів, а також виявленням взаємозв'язків між показниками емоційного дистресу, когнітивного функціонування та психологічної стійкості особистості. Важливим є те, що сформульовані висновки логічно впливають із результатів проведеного дослідження та узгоджуються із сучасними науковими підходами до вивчення постковідних психоемоційних станів.

Практичні рекомендації, запропоновані авторкою, мають достатній рівень обґрунтованості та прикладної значущості, оскільки базуються на результатах власного емпіричного дослідження й спрямовані на вдосконалення системи психологічної підтримки осіб, які зазнали впливу SARS-CoV-2. Практична цінність роботи підтверджується можливістю використання отриманих результатів у діяльності психологів, психотерапевтів, медичних працівників, а також у процесі розроблення програм психологічного супроводу, психоосвітніх та реабілітаційних заходів.

У цілому ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, можна оцінити як належний і такий, що відповідає вимогам до дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 053 «Психологія».

Оцінка змісту дисертації та її завершеність.

Дисертаційне дослідження складається з анотацій українською й англійською мовами, списку публікацій здобувача, вступу, трьох розділів, пов'язаних послідовністю викладу і внутрішньою логікою, висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаних джерел (230 найменувань, з них – 189 іноземною мовою), додатків. Основний зміст дисертації викладений на 164 сторінках комп'ютерного набору, містить 13 таблиць та 13 рисунків. Загальний обсяг дисертації – 222 сторінки. Зміст дисертації достатньою мірою розкриває її ключові аспекти та відповідає меті дослідження і поставленим завданням. Науковий апарат дисертаційного дослідження збалансований. Об'єкт, предмет, мета дослідження, зазначені у вступі, відповідають задекларованій темі. Також у цій частині дисертації висвітлено наукову новизну, практичне значення, подано відомості про апробацію й упровадження результатів дослідження, структуру та обсяг дисертації. Зазначений комплекс методів дослідження, в якому

гармонійно поєднуються теоретичні, емпіричні та методи математичної статистики, адекватний поставленим завданням.

Перший розділ дисертаційного дослідження присвячено теоретичному аналізу проблеми впливу SARS-CoV-2 на емоційну сферу особистості. Авторкою здійснено ґрунтовне опрацювання сучасних наукових підходів до розуміння емоційної сфери, механізмів емоційної регуляції та адаптації особистості в умовах глобальних кризових викликів. Значну увагу приділено аналізу пандемії COVID-19 як системного стресогенного чинника, що впливає на психоемоційний стан людини, її когнітивне функціонування та соціальну взаємодію. У розділі послідовно розкрито взаємозв'язок емоційних, когнітивних і соматичних процесів, охарактеризовано психологічні наслідки пандемії та постковідного синдрому, а також проаналізовано роль психологічної резильєнтності як ресурсу адаптації особистості. Позитивним є те, що авторка не обмежується описом окремих психоемоційних проявів, а розглядає емоційну сферу як багаторівневу систему, що формується під впливом зовнішніх і внутрішніх детермінант. Теоретичний аналіз базується на значній кількості сучасних наукових джерел, у тому числі зарубіжних публікацій, що свідчить про належний рівень обізнаності здобувачки з актуальним станом розробленості проблеми. Структура розділу є логічною та послідовною, а сформульовані висновки узгоджуються із поставленими завданнями дослідження та створюють належне теоретико-методологічне підґрунтя для проведення емпіричного етапу роботи.

Другий розділ дисертаційного дослідження присвячено методологічним засадам та організації емпіричного дослідження впливу SARS-CoV-2 на емоційну сферу особистості. У розділі авторкою детально обґрунтовано концептуальні підходи до проведення дослідження, визначено логіку емпіричної роботи, охарактеризовано вибірку респондентів та описано процедуру збору й обробки емпіричних даних. Позитивним аспектом розділу є чітке обґрунтування використаного психодіагностичного інструментарію відповідно до мети та завдань дослідження. Для вивчення емоційної сфери, когнітивного функціонування, психологічної стійкості та якості життя застосовано комплекс валідних і стандартизованих методик, зокрема DASS-21, HADS, PHQ-9, GAD-7, SF-36, MoCA та CD-RISC-10, що забезпечує наукову достовірність отриманих результатів. Особливої уваги заслуговує використання авторського опитувальника когнітивних скарг, спрямованого на виявлення особливостей суб'єктивного переживання когнітивних труднощів у постковідний період. У розділі також детально представлено характеристику вибірки за віковими, гендерними, освітніми та соціальними показниками, що підвищує репрезентативність дослідження та дає змогу більш повно інтерпретувати отримані результати. Важливим є те, що авторка враховує методологічні обмеження дослідження, описує заходи забезпечення валідності й надійності даних, а також обґрунтовує доцільність використання відповідних методів математико-статистичної обробки результатів. Загалом другий розділ характеризується логічністю побудови, методологічною цілісністю та належним рівнем наукової аргументованості, що створює надійне підґрунтя для подальшого аналізу й інтерпретації результатів емпіричного дослідження.

У третьому розділі детально представлено результати емпіричного дослідження впливу SARS-CoV-2 на емоційну сферу особистості та здійснено їх ґрунтовну інтерпретацію у контексті сучасних наукових підходів. Авторкою послідовно проаналізовано показники емоційного стану, рівень тривожності, депресивних проявів, емоційного виснаження, когнітивних труднощів, психологічної стійкості та якості життя респондентів, які перенесли COVID-19. Особливу увагу приділено аналізу взаємозв'язків між емоційним дистресом і суб'єктивними когнітивними скаргами, що дозволило виявити специфіку переживання постковідного синдрому. Важливим науковим результатом є встановлення так званого «феномену розбіжності» між суб'єктивним відчуттям когнітивного дефіциту та об'єктивними показниками когнітивного функціонування, що свідчить про складний характер взаємодії емоційних і когнітивних процесів у постпандемічний період. У розділі ґрунтовно висвітлено результати статистичного аналізу отриманих даних із застосуванням сучасних методів математичної статистики, зокрема критерію Вілкоксона, U-критерію Манна-Уїтні та кореляційного аналізу Спірмена. Це дозволило авторці не лише підтвердити висунуті припущення, а й виявити гендерні особливості емоційних і когнітивних проявів у осіб, які перенесли COVID-19. Зокрема, встановлено вищий рівень тривожно-депресивної симптоматики та більш виражені суб'єктивні когнітивні скарги у жінок. Безперечною перевагою розділу є розроблення типології емоційно-когнітивних профілів особистості, яка відображає різні варіанти поєднання емоційного дистресу, когнітивних труднощів та адаптаційних ресурсів. Практичну цінність мають також запропоновані рекомендації щодо психологічної підтримки осіб, які зазнали негативного впливу SARS-CoV-2, спрямовані на відновлення емоційної рівноваги, розвиток резильєнтності та покращення якості життя. Загалом третій розділ характеризується високим рівнем аналітичності, наукової аргументованості та практичної спрямованості, а представлені результати є логічним підсумком проведеного теоретико-емпіричного дослідження.

Висновки до розділів і загальні висновки в цілому відображають зміст і результати наукового пошуку, узгоджуються з завданнями дослідження, є логічними й аргументованими. Аналіз змісту дисертації дає підстави стверджувати, що поставлені завдання розв'язано, гіпотезу підтверджено, мету наукового пошуку загалом досягнуто.

Повнота викладу матеріалу дисертації у наукових публікаціях.

Основні результати дисертаційного дослідження висвітлено у 9 публікаціях, з них: 7 статей у наукових фахових виданнях України, 2 тез доповідей на наукових конференціях.

Ідентичність змісту анотацій і основних положень дисертації. Структурна побудова та зміст анотацій українською й англійською мовами ідентичні основним положенням дисертації. За змістом дисертаційна робота Яковлевої Анастасії Ігорівни повністю відповідає спеціальності **053 Психологія**. При детальному розгляді дисертаційної роботи порушень академічної доброчесності не виявлено.

Дискусійні положення та зауваження до змісту дисертації.

Дисертаційне дослідження Яковлевої Анастасії Ігорівни присвячене актуальній та суспільно значущій проблемі вивчення впливу SARS-CoV-2 на емоційну сферу особистості, що має важливе значення для сучасної психологічної науки та практики в умовах постпандемічних трансформацій психічного здоров'я населення. Разом із тим, окремі положення роботи потребують уточнення та можуть слугувати підґрунтям для подальшої наукової дискусії:

1. У першому розділі дисертаційного дослідження, присвяченому аналізу психологічних наслідків пандемії COVID-19, доцільним було б більш чітко розмежування понять «емоційний дистрес», «емоційне виснаження» та «афективні порушення», оскільки в окремих положеннях роботи зазначені категорії подаються як близькі за змістом, що дещо ускладнює їх однозначне теоретичне трактування.

2. У третьому розділі дисертаційного дослідження результати статистичного аналізу подекуди представлені надмірно деталізовано, що певною мірою ускладнює цілісне сприйняття основних наукових висновків. У зв'язку з цим доцільним видається перенесення частини статистичних показників і допоміжних розрахунків до додатків, що сприяло б більшій структурованості та компактності викладу основного матеріалу.

3. У підрозділі 2.3 ґрунтовно представлено концептуальну рамку дослідження впливу SARS-CoV-2 на емоційну сферу особистості, однак з огляду на її методологічний характер більш логічним видавалося б розміщення цього матеріалу безпосередньо після підрозділу 2.1, присвяченого методологічному обґрунтуванню та комплексу методів дослідження, перед характеристикою вибірки та описом процедури емпіричного збору даних.

4. Доцільним видається більш ґрунтовне висвітлення порівняльного аналізу емоційних і когнітивних показників з урахуванням тяжкості перебігу COVID-19 та тривалості постковідного періоду, оскільки такий підхід дозволив би повніше розкрити специфіку динаміки постковідних психоемоційних змін, а також уточнити характер їх залежності від клінічних особливостей перебігу захворювання.

5. У підрозділі 2.2 подано ґрунтовну характеристику вибірки учасників емпіричного дослідження, зокрема за професійною належністю респондентів. Доцільним видається здійснення порівняльного аналізу змін емоційної сфери у постковідний період залежно від професійних особливостей учасників дослідження, оскільки специфіка професійної діяльності, рівень психоемоційного навантаження та умови праці могли виступати додатковими чинниками формування емоційного дистресу й когнітивних труднощів.

Утім, зазначені зауваження мають дискусійний характер, спрямовані на поглиблення теоретико-методологічних та прикладних аспектів дослідження й окреслюють перспективи його подальшого розвитку. Вони не знижують загальної позитивної оцінки дисертаційної роботи, яка є цілісним, завершеним і науково обґрунтованим дослідженням.

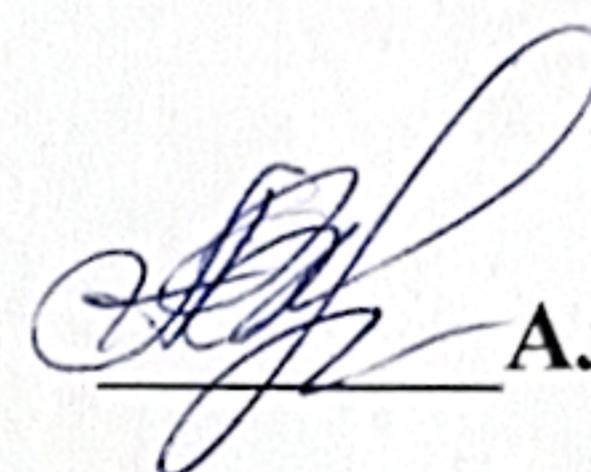
Загальний висновок.

З викладеного вище можна зробити висновок, що дисертація Яковлевої Анастасії Ігорівни під назвою «Вплив SARS-CoV-2 на емоційну сферу

особистості», є самостійною та завершеною науковою роботою, яка за актуальністю, науковою новизною, практичним значенням, обсягом проведених досліджень заслуговує на позитивну оцінку, відповідає вимогам наказу МОН України №40 від 12.01.2017р. «Про затвердження Вимог до оформлення дисертації (зі змінами) та «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України №44 від 12 січня 2022 року, а її автор Яковлева Анастасія Ігорівна, заслуговує на присудження ступеня доктора філософії за спеціальністю 053 Психологія галузі знань 05 Соціальні та поведінкові науки.

Рецензент:

Доцент, кандидат психологічних наук

Алла РУДЕНОК

Підпис Алли РУДЕНОК засвідчую:
Проректор з наукової роботи
Хмельницького національного університету
Професор, доктор технічних наук

Олег СИНЮК